

Саша СТАНОЈЕВИЋ*

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици

Далибор ЕЛЕЗОВИЋ**

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици

СПОЉНА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ ПРЕМА СУСЕДНИМ ЗЕМЉАМА ОД ОБНАВЉАЊА КРАЉЕВИНЕ ДО СТВАРАЊА БАЛКАНСКОГ САВЕЗА (1882–1912)

Апстракт: Рад представља преглед процеса кроз који је српска дипломатија прошла у намери да уз сарадњу са суседима, у првом реду с Бугарском, Црном Гором и Грчком, оствари дуго очекиване интересе у смислу ослобођења Старе Србије. С обзиром на то да је Берлинским конгресом била онемогућена било каква даља ослободилачка акција Кнежевине Србије према Босни и Херцеговини, надаље се наступало у границама могућег. Примарни задатак српске спољне политике усмерен је тако ка јужним областима. Будући да и Србија и њени суседи појединачно још нису имали снаге за реализацију својих интереса на рачун Османског царства, без обзира на озбиљну кризу у коме се оно налазило, потреба за заједничким наступањем је све више добијала на значају. Иако се врло брзо јасно осетило да су препреке у том смислу биле бројне и тешко савладиве, начело *Балкан балканским народима*, формулисано за времена кнеза Михаила Обреновића, по свему судећи се ипак није могло реализовати без шире политичке сарадње. Оваква замашна акција привлачила је пажњу бројних заинтересованих страна. Осим чланица будућег савеза из 1912. године, за даљи расплет догађаја интересовало се најпре Османско царство, ка коме је оштрица суседа и била уперена, али и велике силе, у првом реду Аустроугарска и Русија. Због свега не чуди да је било потребно чак три деценије интензивног спољнополитичког рада препуног озбиљних искушења, да би се од времена проглашења Србије за краљевину дошло до основа за стварање војно-политичког савеза са суседима, који је резултирао успешним ослобођењем простора тзв. Европске Турске а с њим и ослобођењем Старе Србије.

Кључне речи: Краљевина Србија, спољна политика, Стара Србија, Балкански савез, Османско царство.

Српска национална политика према јужним крајевима, Старој Србији и Македонији, вођена је у измењеним политичким околностима у времену након

* sasa.stanojevic@pr.ac.rs

** dalibor.elezovic@pr.ac.rs

Берлинског конгреса. Конкретне мере су кроз спровођење више државних планова постављале основу којом се ишло ка коначној реализацији ослобођења Старе Србије.¹ Темелји овакве политике, којом су се током наредне три деценије у Балканским ратовима остварили прокламовани циљеви, постављени су управо у доба владавине кнеза Милана Обреновића 1880. године, када је постало јасно да је једини могући правац напредовања и успешног проширења државне власти онај према јужним областима. За такав искорак било је нужно обезбедити спољну подршку. У постојећим условима до ње се онда могло доћи једино преговорима с Аустроугарском, с којом је Србија 1881. године склопила познату „Тајну конвенцију“, а која је заправо била и први политички уговор нововековне српске државе.²

Иако је подршка Беча била ограничена (ограничење српског наступања у Новопазарском санџаку) па и неискрена (истовремено подржавање продора Албанаца у Стару Србију и Бугара у Македонију),³ при постојећим околностима Србији није преостало ништа друго већ да се указана прилика искористи и да се развије снажна политичка, дипломатска, културна, просветна, пропагандна, обавештајна и свака друга акција. Осим пожртвованог рада на терену који је подразумевао напоре ка очувању и развоју школског система, отварању конзуларних представништава, покушајима поправљања црквених прилика и сличне мере, српска дипломатија је постала и крајње активан учесник у проналажењу одговарајуће формуле која би кроз савезништво са суседима водила ка коначном слоому османске власти на простору тзв. Европске Турске. Србија, уосталом као и њени суседи, није била у могућности да такав циљ реализује самостално. Сличну националну политику према истим просторима водили су и остали народи у окружењу, сударајући своје жеље и интересе нарочито поводом питања Македоније. Из тог разлога се морао прећи тежак пут од наизглед тешко помирљивих страна до углавном невољног, али ипак каквог-таквог савезничког односа.⁴

Улога Србије у читавом процесу била је значајна. Без обзира на кризе кроз које је пролазила, на њу се већ одраније гледало као на Пијемонт српства, па и југословенства. Штавише, у одређеним круговима сматрана је и „балканским Пијемонтом“, како су је називале италијанске дипломате још од Кавуровог времена.⁵ Међусобној сарадњи балканских држава је шири значај давала још

¹ Милош Јагодић, „Планови о политици Србије према Старој Србији и Македонији (1878–1885)“, *Историјски часопис* LX (2011) 435–436.

² Сузана Рајић, „Сто четрдесет година од првог политичког уговора независне Србије (1881–2021). Добро и зло 'Тајне конвенције'“, *Српске студије* 12 (2021) 86, 102.

³ Славенко Терзић, *Стара Србија (XIX–XX век): драма једне цивилизације. Рашка, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област*, Нови Сад – Београд 2012, 220.

⁴ Саша Станојевић, *Стварање Балканског савеза 1912*, Косовска Митровица – Прокупље 2020, 9–10.

⁵ Алберто Бекерели, „Српски успон на Балкану према белешкама италијанских дипломатских представника и војника (1875–1903)“, *Историјски часопис* LXV (2016) 355.

једна компонента. У заједничком наступању се с временом видела не само реализација ослободилачких планова, већ и истовремени рад на даљем ограничењу претензија великих сила на овом простору. Овакав развој прилика није одговарао многим. Зато су међусобни антагонизми на Полуострву и надаље вешто подстицани спољним утицајима, при чему је предњачио онај из Беча. Државници суседне Монархије нису презали од вођења политике чији је циљ био усмерен ка томе да се балкански народи узајамно што више заваде и да им се угуши свако осећање заједништва.⁶

Често лоше релације међу балканским народима уистину су представљале плодно тле малициозним утицајима са стране, за шта су одговарајућ пример српско-бугарски односи. Од добре сарадње у време кнеза Михаила, за релативно кратко време се уз подстицаје Беча, Петрограда, Цариграда дошло до тачке крајње нетрпељивости. Деловање Бугарске егзархије, Санстефански мир, вишегодишњи спор Србије с бугарским монасима у Хиландару, криза у односима после Тимочке буне, Бреговска афера, а затим и ратни сукоб и даља борба кроз преклапање интереса на простору Македоније, јасно указују на крупне проблеме у односима два суседа.⁷

Како се Македонија показала као најозбиљнији проблем у даљим договорима, било је пожељно да се унапред јасно дефинишу линије разграничења након очекиваног ослобођења. О подели интересних сфера између Србије и Бугарске говорило се иначе већ 1880. године по оснивању Тајног одбора у Београду, који је био задужен за руковођење пропагандном делатности у Старој Србији и Македонији. Члан Одбора, Матија Бан, смештао је границу интересних сфера на вододелници река Струме и Месте. О потреби постизања оваквог споразума говорио је председник српске владе Јован Ристић бугарском кнезу Александру Батембергу већ приликом његове посете Београду септембра исте године.⁸

Иако су правци спољне политике били већ јасно постављени, они су умногоме зависили и од нестабилних унутрашњих прилика у земљи. С обзиром на то да је ово био почетак једне нове фазе у политичком животу Србије, у коме је тек почетком 1881. године дошло до формалног организовања политичких странака, међустраничке борбе биле су у пуном јеку. Вођена је огорчена борба између радикала и напредњака, при чему се на страни ових других ангажовао и кнез Милан. Смиривање партијских страсти није се десило ни после проглашења Србије за краљевину марта 1882. године. Посвећенији спољнополитички рад

⁶ Михаило Војводић, „Идеја балканског савеза у српској политичкој мисли крајем 19. и почетком 20. века“, у: *Европа и источно питање*, ур. Славенко Терзић, Београд 2001, 187–188.

⁷ Дејан Антић, „Поглед на српско-бугарске односе с краја XIX и почетка XX века“, *Годишњак Педагошког факултета у Врању* 7 (2016) 56–59.

⁸ Момир Самарџић, „Политика Србије према Бугарској и Тајна конвенција 1881. године“, *Зборник Матице српске за историју* 71/72 (2005) 32–33.

свакако је трпео због следа догађаја уз које су се десили и неуспели атентат на краља Милана октобра исте године, затим даља ескалација политичких односа, Тимочка буна избила је с јесени наредне године и услед накнадних последица.⁹ Сликовит опис стања у Србији с почетка 1885. године, изнет кроз анализу власти краља Милана, дао је Сидни Локок, британски дипломатски представник у Београду: „Штампа је ућуткана, народ је преплашен, скупштина је сушта послушност.“¹⁰

Српско-бугарски рат 1885. године представљао је врхунац међусобне нетрпељивости. Политичке прилике у Србији биле су крајње сложене. Српски пораз представљао је почетак краја напредњачке владе Милутина Гарашанина, али и краља Милана који се после рата налазио у веома тешком психичком стању.¹¹ Па ипак, и у оваквој ситуацији, српска спољна политика успела је да оствари значајан успех. Током 1885. године покренуто је питање склапања конзуларне конвенције с Османским царством, што се и десило почетком септембра 1886. године. Из много разлога је било значајно отварање дипломатских представништава у наредном периоду (Скопље и Солун 1887, Битољ и Приштина 1889, Сер 1897).¹²

Било је потребно доста напора и добре воље да се у наредном периоду настави путем узајамног зближавања и сарадње. Иницијатива је овога пута дошла из Атине. Има мишљења да модерна историја стварања савеза балканских држава почиње с покушајем грчког председника владе Харилаоса Трикуписа. Он је 1891. године кабинетима у Београду и Софији упутио предлог о подели европских делова Османског царства на основу уговора чија би основа била дефинисање будућих граница.¹³ Подела ослобођених територија решила би се принципом узајамног уступања. Трикупис је у својој решености посетио Србију и Бугарску. Док се његов предлог у Београду сматрао захвалним, у Софији је примљен резервисано и као врло ризичан. Бугарски председник владе Стефан Стамболов је став правдао лошом унутрашњом политичком ситуацијом и нестабилном позицијом Фердинанда, наследника кнеза Александра. Предлог не само да је одбијен, већ је на подстицај Беча још и прослеђен Порти.¹⁴ У

⁹ Мирослав Пешић, „Странацке борбе у Краљевини Србији 1882–1883“, *Историјски часопис* LXVIII (2019) 296–300.

¹⁰ Александар Раствоић, „Краљ Милан кроз призму британске политике“, *Историјски часопис* LV (2007) 252.

¹¹ Мирослав Пешић, „Странацке борбе у Краљевини Србији од 1884. до 1887. године“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* L/4 (2020) 147.

¹² Вукашин Д. Дедовић, *Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године*, књ. 1, *Политика Србије према Македонији у периоду од 1885. до 1894. године*, Краљево 2021, 154–156.

¹³ *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington 1914, 41.

¹⁴ Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912–1913: Prelude to the First World War*, London 2002, 4; Reginald Rankin, *The Inner History of the Balkan War*, London 1914, 140.

питању је био покушај Стамболова да извуче какве уступке за бугарско становништво у Македонији. Овим је пропао још један покушај реализације заједничког подухвата, што је изазвало велики презир.¹⁵ На грчке државнике је овај чин оставио врло негативан утисак, због чега се дуго сматрало да заједнички рад с Бугарима није могућ.¹⁶

Политички договори између Србије и Грчке су и поред овог настављени. Међутим, они су такође окончани две године касније без успеха, због других проблема који су оптерећивали оба кабинета.¹⁷ Том приликом дошао је до изражаја недостатак да се пронађе истински компромис око македонског и црквеног питања. С даљим преговорима се кренуло средином 1899, уз покушаје проналажења договора и током наредне три године. Међутим, и поред изражавања добре воље и обостраног истицања потребе за споразумом, ни овде није дошло до позитивног исхода.¹⁸

Велике силе су с пажњом пратиле кораке око ових договора. Због опасности од нових сукоба на Балкану оне су надаље тежиле контролисанијем раду тамошњих кабинета. У догађаје се од овог времена интензивније укључивала Русија, с којом је Србија у међувремену поново почела све више да се усаглашава. У таквим околностима је уследио поновни рад на споразуму Београда и Софије. Резултат је била тзв. српско-бугарска Угодба из марта 1897. године, око које су се нарочито ангажовали у Петрограду, а која се односила на статус припадника два народа у Османском царству.¹⁹ Споразум је подразумевао да државе уговорнице не улазе ни у какве једностране акције које би пореметиле брижљиво чувани *status quo* на Балкану. Овом договору приступила је и Црна Гора, чиме је створен својеврсни тројни споразум који ипак није имао карактер уговора о савезу. Даљи договори показали су поново немогућност превазилажења македонског питања. Различита виђења решавања проблема, при чему се у Београду заговарала подела територија а у Софији аутономија ове области, водила су даљим размимоилажењима. Ужи српско-црногорски уговор у виду пројекта „Владалаца Србије и Црне Горе“, којим је требало да се регулишу будући заједнички задаци, такође је био осуђен на неуспех. Штавише, међусобни односи су и овде у даљем периоду долазили у стање затегнутости.²⁰

¹⁵ Robert William Seton-Watson, *The Rise of Nationality in the Balkans*, London 1917, 147.

¹⁶ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. IV, св. 2/1, 1/14. јули – 30. септембар/13. октобар 1910. године, прир. Љиљана Алексић-Пејковић, Климент Џамбазовски, ур. Василије Ђ. Крстић, Београд 2015, 648.

¹⁷ Владимир Ћоровић, „Преговори о балканским савезима“, *Годишњица Николе Чупића* XLVII (1938) 1–3.

¹⁸ Михаило Војводић, *Изазови српске спољне политике (1791–1918): огледи и расправе*, Београд 2007, 337–338.

¹⁹ Исти, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 118–128.

²⁰ Атанас Христов, *Кратка историја на ослободителната война 1912–1913 година*, Софија 1946, 10; R. Rankin, *The Inner History*, 501–504.

Мајски преврат донео је многе промене, међу њима и оне на спољно-политичком плану. Српско-бугарски односи су се после 1903. поново донекле поправили, иако су још били нестабилни због Македоније.²¹ Како су се тамошње прилике и надаље усложњавале, уследио је покушај завођења реформи на основу неуспелог Мирцштегског програма. Ангажовање великих сила на Балкану било је у тесној вези и с нараслим англо-германским антагонизмом.²² Реформе на којима се радило између 1903. и 1908. нису довеле до очекиваних резултата за поправљање прилика хришћанског становништва на овом простору, због чега је у Београду и суседству постајало све јасније да се до решења мора доћи другачијим путем.

Сложена ситуација подстакла је српску владу да се изнова обрати суседима, с предлогом да се заједнички интереси бране у духу начела *Балкан балканским народима*.²³ До обнављања преговора између Београда и Софије дошло се убрзо након што је Никола Пашић постао министар иностраних дела фебруара 1904. године.²⁴ Тајни споразум закључен је већ крајем марта. Његове одредбе односиле су се на очување стања *status quo*, подржавање Мирцштегског програма, узајамну подршку две владајуће династије, пружање узајамне војне помоћи у случају напада, спровођење уједињене акције у Македонији и Старој Србији, тражење повољног решења албанског питања за Црну Гору. Важна одлука била је та што је договорено да се евентуални проблеми који се не би могли решити повере Русији или арбитражи у Хагу. Уз овај политички споразум, две земље су нешто касније (јула) закључиле и тарифни уговор. Међутим, у Србији су били затечени тиме што је без њеног консултовања уговор, и поред до тада постојеће дискреције, јавно саопштила бугарска влада Собрању, а што је узнемирило званични Беч. Није зато било изненађујуће што је и новодоговорено савезништво, иако формално важеће, постало мртво слово на папиру. Стање у Македонији било је константно напето, тако да се током маја и јуна 1907. године у Београду сматрало могућим да ће Бугарска чак објавити рат Србији.²⁵ Ово је дало повода да се из српске престонице обрате Русији за заштиту. У исто време започети су и разговори с Портом ради могућег споразума против Бугарске.²⁶

Бурна 1908. година (Младотурска револуција, бугарско проглашење независности, анексија Босне и Херцеговине) подстакла је развој многих догађаја. Деловање у спољној политици добило је нови импулс. Кабинети у

²¹ Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945*, превод Чедомир Антић, Београд 2004, 288; М. Војводић, *Србија у међународним односима*, 394–396.

²² „Дипломатическая подготовка Балканской войны 1912. г.“, *Красный архив*, 1[8] (1925) 4.

²³ М. Војводић, „Идеја балканског савеза“, 193.

²⁴ В. Ћоровић, „Преговори о балканским савезима“, 10.

²⁵ Ernst Christian Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars: 1912–1913*, New York 1969, 7–10.

²⁶ Саво Скоко, „Руската арбитража во српско-бугарскиот договор за пријателство и сојуз од 13. март 1912. година“, *Гласник на Институтот за национална историја* 1 (1968) 67.

Београду и суседству су, овога пута уз активно руско охрабривање, кренули у серију нимало лаких преговора. Они су потрајали, али су за разлику од оних ранијих окончани успешно.²⁷ Почетак реализовања политике германског империјализма у вези с продирањем на (југо)исток представљао је озбиљну претњу по нарушавање крхке политичке равнотеже на Старом континенту. То је био више него довољан разлог да се сада на политику савезништва на Балкану код сила Антанте почне гледати више благонаклоно, иако се према Порти имало разумевања. Утицај Русије се притом показао као кључан за процес зближавања Србије и њених суседа. Извољски је у свом обраћању пред Думом већ крајем те године сасвим отворено подржао идеју балканске лиге.²⁸

Појачан рад на зближавању Србије и Бугарске уз руско учешће утицао је и на будућу спољнополитичку оријентацију кабинета у Атини. Постало је јасно да се и тамо морају јасно одредити и на време укључити у споразум око будуће поделе европских поседа Османског царства. Влада је зато надаље уложила труд у смањивању напетости у односима с Бугарском.²⁹

Завршни преговори између Србије и њених будућих савезница интензивирани су од 1909. године, у чему су кључну улогу одиграли председници влада Милован Миловановић и Иван Гешов. Онда када су прилике на Полуострву нарушене италијанско-турским ратом 1911. године, било је сасвим очекивано да у будућем следу догађаја ни балкански народи неће бити пасивни посматрачи.³⁰ На Порти су углавном потцењивали опасност која је Царству претила с ове стране. Онда када су је постали свесни, непосредно уочи Првог балканског рата, било је касно спречити даљи ток догађаја.³¹

Склопљеним билатералним уговорима између Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе, на основу којих је коначно формиран Балкански савез 1912. године, саздан је спољнополитички инструмент снажног потенцијала којим је Источно питање ушло у своју завршницу. Њиме је створена својеврсна „седма европска велика сила“, која је заиста и успела у томе да у заједничкој војној акцији сломи османску власт, али и отпор европског концерта поводом питања интересног очувања *status quo* позиције на Балкану.³²

²⁷ Leften Stavros Stavrianos, *Balkan Federation: a History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*, Hamden 1964, 159.

²⁸ E. C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, 20.

²⁹ Николаос Е. Пападакис, *Елефтериос Венизелос: Грчка, Балкан, Европа*, Београд 2009, 64–65.

³⁰ Владимир Ђоровић, *Борба за независност Балкана*, Београд 2009, 145–146.

³¹ Биљана Стојић, „Сазнања великих сила о стварању Балканског савеза 1912. године“, *Историјски часопис LXV* (2016) 401.

³² Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, Београд 1995, 138.

Saša STANOJEVIĆ, Dalibor ELEZOVIĆ

**FOREIGN POLICY OF SERBIA TOWARDS NEIGHBOURING COUNTRIES
FROM THE RESTORATION OF THE KINGDOM TO THE CREATION OF THE BALKAN
UNION (1882–1912)**

Summary

The paper examines the process Serbian diplomacy went through in order to achieve the long-awaited interests in terms of the liberation of Old Serbia through cooperation with its neighbours, primarily Bulgaria, Montenegro and Greece. Given that the Berlin Congress prevented any further liberation action of the Principality of Serbia towards Bosnia and Herzegovina, further action was taken within the limits of what was possible. The primary task of Serbian foreign policy was directed towards the southern regions. Since both Serbia and its neighbours individually still did not have the strength to realise their interests at the expense of the Ottoman Empire, regardless of the serious crisis in which it found itself, the need for joint action gained more and more importance. Although it quickly became clear that the obstacles in this sense were numerous and difficult to overcome, the principle of the Balkans to the Balkan peoples, formulated during the time of Prince Mihailo Obrenović, apparently could not be realised without wider political cooperation. Such a sweeping action naturally attracted the attention of numerous interested parties. Apart from the members of the future alliance from 1912, the Ottoman Empire was first of all interested in the further unfolding of events, as were the Great Powers, primarily Austria-Hungary and Russia. Because of all this, it is not surprising that it took as many as three decades of intensive foreign policy work, full of serious trials, in order to reach the basis for the creation of a military-political alliance with its neighbours, which resulted in the successful liberation of the so-called European Turkey and, with it, the liberation of Old Serbia.

Keywords: Kingdom of Serbia, foreign policy, Old Serbia, Balkan Alliance, Ottoman Empire.